

הציונות הדתית ותנועת התשובה

הקדמה

שאלות רבות, מגוונות, וכבדות משקל ניצבות לפתחה של הציונות הדתית בעת הזו. נושאי חינוך ומשפחה, אמונה והשקפה, ערכים ואידאולוגיה, ועוד כהנה וכהנה שאלות ונושאים מנושאים שונים. דומני, שמבין כל הנ"ל, נושא אחד לא עלה ברצינות ובעיון משמעותיים על סדר יומה של הציונות הדתית ולא טופל לעומקו, והוא יחסה של הציונות הדתית לנושא החזרה בתשובה.

א. בין חזון למעש

מעניין לראות, שאולי באופן פרדוכסלי, דווקא הציבור שלקח על עצמו להתקשר ולהתחבר לציבור החילוני, דווקא הציבור שהדגיש אידאולוגית כל הזמן את ענין הערבות ההדדית, והרבה להשתמש בהרצאותיו ובפעולותיו בתנועות הנוער, במשל על הספינה שאחד קודח בה חור, ובכך הוא מטביע את כולם, כמשל לערבות ההדדית, דווקא הציבור הזה - המדבר בשפה ישראלית, מודרנית, ומעורה בכל ענפי העשייה הישראלית ואגפיה, לא הקים ולו מוסד או גוף אחד העוסק באופן ישיר, ברור וחד משמעי בהחזרה בתשובה.

* כותב המאמר משמש זה כעשרים שנה, כמנכ"ל וכנמנה על צוות המייסדים של מכון ש"י - שבות יהודה להכרת היהדות, ע"י אוני בר אילן.
מכון ש"י מקיים פעילות חינוכית בקרב תלמידי בתי ספר יסודיים, חטי"ב ותיכונים כלליים בכל רחבי הארץ, מקיים פעילות רבת שנים בצה"ל וכן פעילויות לסטודנטים, עולים חדשים, השתלמויות, סמינריונים, עצרות, ערבי לימוד, שיעורים קבועים וכדו'.

בעשרים השנים האחרונות, קמו ועלו גופים חינוכיים רבים כגון: מכון מאיר, אל-עמי, מכון ש"י, גשר, עמיעד, נחלת ש"י, ועוד כהנה וכהנה גופים, מכוניס ומדרשות שעניינם ומטרתם הפצת יהדות ולימודי יהדות לציבור החילוני.

המעניין הוא, שכל הגופים הנ"ל ועוד רבים שלא הזכרתי, ברחו כמו מאש, מזיהוי עצמם כקשורים להחזרה בתשובה. כך אנו מוצאים מעין התפתלות של הגופים בבחירת שמם - "לימודי יהדות", "העמקת אחדות העם וערכיו", "הגברת מורשת ישראל", "קירוב לבבות" ועוד כהנה וכהנה שמות - רק לא השם המפורש - "החזרה בתשובה". כשמשווים את המציאות הטרמינולוגית הזו לגופים חרדים שונים, ההבדל בולט שבעתיים - שאצלם - נראה כאילו יש תחרות מי ישתמש במילים הללו יותר ויותר - כך ארגוני 'ערכים', 'אל המקורות', הרב אמנון יצחק, חב"ד, אל-המעייין ועוד מכוניס, ישיבות ומדרשות - שכותרתם ומטרתם המוצהרת והרשמית היא החזרה בתשובה, ללא שום גמגומים, התנצלויות או התפתלויות.

דווקא הציבור החרדי, שכביכול מרוחק ומנותק, ואולי אף שנוא על חלקים בחברה הישראלית - לא חשש מלהשתמש בשם המפורש - "החזרה בתשובה", ואילו הציבור הציוני דתי, זה שעל דגלו חרוטה אהבת ישראל, דרכי נועם, ערבות לכלל ישראל וכדו', לא הקים ולו מוסד אחד שהגדיר את מטרתו ויעדיו להחזיר בתשובה; ואם הקים גופים חינוכיים שעסקו בהפצת יהדות, הרי שנמנע באופן ברור מלהגדיר את מטרתם, כמחזירים בתשובה.

דומני, שעל המציאות העובדתית הזו של עשרים השנים האחרונות ואף יותר - אין להתווכח. הציונות הדתית הקימה מוסדות רבים לתפארת: התיישבות, מכוניס, ישיבות ומדרשות, ואף לא אחד מהם מגדיר את מטרתו במפורש - להחזיר בתשובה. המציאות הזו מחייבת עיון, הסבר, ולימוד וכמה תשובות ייתכנו בדבר.

ג. חזרה בתשובה – מהי?

ראשית, ואני כבר רואה לנגד עיניי את המעיינים השואלים, ובצדק - למה מתכוון המשורר באומרו "החזרה בתשובה"? שהרי, בתי המדרש של הציונות הדתית, נתנו בדור האחרון פרשנויות רבות ורחבות למושג הזה "חזרה בתשובה". וכי מי אמר שחזרה בתשובה משמעותה דווקא כיפה, ציצית, תפילין, שבת, שינוי בגדים וגידול זקן? האם אין כאן "גימוד" של ערך התשובה, הגדול, הכולל, המקיף והעמוק?

אחד המהלכים הרוחניים והאידיאולוגיים המרכזיים של הציונות-הדתית בתקופתנו הוא, שתשובת הדור פירושה שיבת העם לארצו, הקמת מדינתו והנחת האדנים והיסודות לממלכת כהנים וגוי קדוש, ראשית צמיחת גאולתנו.

פירוש זה למושג "החזרה בתשובה" הרחיק את התשובה מן הרמה המעשית, הפרקטית, היום-יומית של הפרט, ואופן שמירתו והקפדתו על אורח חיים דתי ושמירת מצוות, אל הרמה הלאומית המופשטת יותר, של מהלך היסטורי של שיבת עם לארצו, וראיית מהלך זה כקץ מגולה, בכך ששיבת עם ישראל לארצו גרמה לעצי השדה לתת את פריים לעם ישראל כי קרבו לבוא.

פירוש נוסף למושג "החזרה בתשובה", נתנה הציונות הדתית ברמה הרוחנית-פסיכולוגית-אישית, כמהלך של שיבת העם והאדם לעצמו, למקורו, לשורשו ולזהותו, כחלק מהתהליכים שיעברו על דור הגאולה, ועל ימי עקבתא דמשיחא.

פירוש זה יגדיר "חזרה בתשובה" כתהליך אישי ותרבותי שיקרה לעם, לאחר שזה ירעה בשדות זרים וייבא תרבויות חיצוניות, ואז - ידע להתנער ולהתנתק מכל אותן השפעות תרבותיות, חברתיות ורוחניות זרות וישוב לזהותו העצמית, לעצמיותו ולמהותו הסגולית הייחודית. גם פירוש זה להחזרה בתשובה, מרחיק את המושג מהרמה המעשית-הפרקטית היום-יומית, לרמה פילוסופית, מופשטת יותר, של תהליכי בירור, בחינה, ועיצוב זהות לאומית יהודית.

ג. היחס לפעילותם של הגופים החרדיים

לאור זאת, ברצוני לשוב ולחדד את השאלות:

1. מה יחסה של הציונות הדתית לחסידי חב"ד העומדים במסירות נפש בצמתים, בטרמפיאדות, בפתחי קניונים וברחובות - ומשדלים אנשים להניח תפילין?
2. מה יחסה של הציונות הדתית לשיטתם החינוכית והרוחנית של הרב אלבו, הרב אמנון יצחק ודומיהם, המקיימים כינוסים ועצרות המונים, תוך הדגשת מטרתם המוצהרת להחזיר בתשובה-קרי-לגרום לאנשים באופן מעשי, להתעטף בציצית, לשים כיפה, לשמור שבת, להניח תפילין וכדו'?
- זאת ועוד, הרבנים הנ"ל אף מקיימים מעין תחרות סמויה ביניהם - מי הראוי לתואר הנכתב באותיות קידוש לבנה בכל המודעות שלהם - "גדול המחזירים בתשובה בדורנו".
3. מה יחסה של הציונות הדתית לפעילות הענפה והאדירה בארץ ובחו"ל של גופי ענק כמו "אש התורה", "אור שמח" ודומיהם, המזוהים באופן ברור עם הקו החרדי ומקיימים מוסדות ענק בכל מקום, ופעילות הכוללת ישיבות לגברים ונשים, שיעורי תורה, סמינריונים, שבתונים, פעילות באמצעי תקשורת, רדיו, טלוויזיה ואינטרנט - מתוך מטרה מוצהרת וחד משמעית -

לגרום לאנשים לשמור מצוות מעשיות, יום-יומיות, ולשנות את אורח חייהם, מאורח חיים חילוני, לאורח חיים דתי.

לדוגמא - "נתיבות עולם" בבני ברק. בנין גדול ובו בית מדרש לחוזרים בתשובה, חלקם לומדים יום שלם ולנים במקום, חלקם מגיעים רק לסדר אחר הצהריים, לאחר יום עבודה, חלקם באים לשיעורים במשך כל היום. בצד בית המדרש, חדרי שיעורים שוקקים ברמות שונות ובנושאים שונים, חברות העוטפות את הבאים בלימוד, בתשומת לב ובאהבה, מרגע שנכנסו בשערי המקום. שם מתקיימים גם קורסים למרצים, להכשרת מדריכים - כיצד להצליח במשימתם להחזיר בתשובה, טיפול מסיבי בנושא המשפחה וסוגיות חינוכיות, הוצאת ספרות מרשימה מסיפורים לילדים, עד ספרים בנושאי חינוך ומשפחה, אמונה והשקפה.

בתוככי בית המדרש הזה ניתן למצוא - מהנדסים וטייסים, רואי חשבון ועורכי דין, יאפים ויוצאי הודו למיניהם, אנשים מהרצליה פיתוח ומרמת אביב ג' - שכולם שינו את לבושם, כיפתם, ביתם ואורחות חייהם - וחזרו בתשובה במובן אליו התכוונו ראשי אותם מוסדות - פשוט - שמירת מצוות. ומוסד זה - הינו רק אחד מני רבים לגברים ואחד מני רבים מאד לנשים, נערות וכדו'.

מה יחסה העקרוני של הציונות הדתית לכל זה?

ד. הביטחון בצדקת הדרך

אין אני בא חלילה, לומר שהציונות הדתית לא עשתה דבר בשני העשורים האחרונים, להיפך - יישובים רבים, ומוסדות תורה וחינוך רבים קמו לתפארת בשנים הללו, אלא שעל המגרש הזה של החזרה בתשובה במובן של קיום מצוות מעשיות, ונטישת אורח החיים החילוני - דומני שהציונות הדתית לא משחקת.

גם המכון היחידי, שכן מזוהה עם חזרה בתשובה, "מכון מאיר", שינה דגשים, מגמות ופעילויות, התמקד בפעילות ותוכניות עם בני חו"ל, עולים מאתיופיה וכדו' ולא הדגיש ופעל נמרצות בתחום הזה של החזרה בתשובה נטו, וגם אם עשה כך - ודאי שההיקפים לא מתקרבים להיקפים של כל הפעילות החרדית שמניתי בארץ ובעולם.

אולי, אחד ההסברים למציאות הזו שציינתי, לאחר שרשמנו בפנינו את ההסברים הנוספים של הציונות-הדתית למושג ה"חזרה בתשובה", הוא - חוסר ביטחון עצמי של הציונות הדתית.

את שנות נערוטי ביליתי בבני-ברק, עיר בה החיכוך עם האוכלוסייה החרדית הינו יום-יומי, בימים בהם סניף בני עקיבא בעיר מנה מאות חניכים, והיה בשיא תפארתו ופעילותו.

לאורך כל השנים, שודר שדר סמוי - שנשב החל מכיוונם של הרמיי"ם החרדים בישיבות התיכוניות, וכלה במדריכי וקומונרי בני"ע עצמם - שבעצם היהדות "האמיתית", האותנטית, המקפידה על קלה כבחמורה, המגדלת גדולי תורה בעלי עומק והיקף - היא היהדות החרדית. לעומתם, כל אורח חייה הדתי של הציונות הדתית ובני"ע, זה מעין 'בדיעבד' שכזה, מעין תנועה מסורתית שכזו, של כאלה שאין להם כוח או יכולת להיות "יהודים אמיתיים עד הסוף", ודרך הציונות הדתית עבורם היא דרך פשרה - חילוניים עם כיפה. וכי איך אפשר להגדיר אחרת תנועה שבה יש עירוב של בנים ובנות, באופן שגם רבני הציונות הדתית רואים זאת באופן שלילי? וכי מה אפשר להגיד על תנועה שנתנה בשם הפתיחות והסובלנות וכדו', לגיטימציה - להכניס טלוויזיה הביתה ובכך להכניס עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים אל תוך הסלון ואל תוך נפש הילד, וגם זאת למורת רוחם, ולמרות התנגדותם המפורשת של הרבנים הציונים דתיים?

ממילא, באיזה מקום, חניך הציונות-הדתית החי בתוך ההוויה הזו של ה'בדיעבד', ב"בפנים שלו" מרגיש שזו לא "דרך האמת" וכי החרדים - המקפידים, על כל פנים כפי שהדבר נראה לעין, על כל הסייגים וההגבלות, סרים למרות רבניהם ולא נסחפים אחר התרבות החילונית והמערבית - הם ה"יהודים האמיתיים", או ה"שלמים".

התחושה הזו, שחילחלה במשך שנים לתוככי הציונות הדתית, גרמה לחוסר ביטחון עצמי, רוחני, בגישה אל הציבור החילוני. דהיינו - אם הוא - החילוני - כבר רוצה לחזור בתשובה - אז שיהיה כבר יהודי "אמיתי כמו שצריך" - דהיינו חרדי - בלבשו, בהשקפתו, באורח חייו. הרי למה אני - הציוני דתי, אחזיר אותו בתשובה? לחברה מעורבת? להליכה לסרטים? למסעדות? לטלוויזיה? להתמודדות עם דת"שים וכדו'? הרי מכל זה הוא רוצה לברוח, אז מה בעצם יש לי להציע לו? מורכבות? סימפוזיונים ופנלים? התלבטות מתמדת? התפלספות? פאב-מדרש? דיון על סרטים? זה מה שחסר לו? הרי את כל זה היה לו בגדול בעולמו החילוני. לעולם הדתי הוא בא כדי לקבל תשובות ורוח, ולא כדי להשתלב בפאנלים של התלבטויות, ספיקות וחיפוש העצמי.

ואם תרצו באופן חיזוני, כשיבוא בחור חילוני לישיבה של הציונות הדתית ויגיד - "אני רוצה לחזור בתשובה", יתחילו ללמוד אתו את "אורות התשובה" וכתבי הרב, ולהתפלסף איתו על מאמר הדור.

כשיגיע אותו בחור לישיבה חרדית ויביע את רצונו לחזור בתשובה, יפתחו מיד שולחן ערוך ומשנה ברורה בהלכות תפילין, כשרות ושבת וילמדו אותו כיצד לבצע בפועל את המצוות - נעשה ונשמע.

באיזה שהוא מקום, אל חוסר הביטחון העצמי הרוחני הזה, התווסף גם חוסר ידע. אינני יודע

מה תהיה התוצאה אם ניקח בחור ממוצע בן 17, בישיבה קטנה חרדית ממוצעת, בהיקף ידיעות בש"ס, בפוסקים וכדו' ונבחן אותו מול רמת והיקף ידיעותיו של בחור ממוצע מישיבה תיכונית ציונית-דתית. אגב - מעניין יהיה לראות תוצאות מבחן דומה - אם נקיים אותו בין ר"מ ציוני דתי ממוצע בישיבה תיכונית, לבין ר"מ מקביל לו בישיבה חרדית. אינני בא במאמר זה לעשות השוואה והקבלה כוללת בין אורח החיים החרדי הכולל והשקפות העולם החרדיות, לבין המקבילה הציונית דתית. במאמר זה אני מעונין להתמקד רק בסוגיא הספציפית הזו של היחס לחזרה בתשובה ולתנועות העוסקות בה. אינני בא לשפוט, אלא רק לנסות ולצייר את המציאות מתוך מגמה להבינה.

דומני, שיש לתת את הדעת לנקודה נוספת. באיזה שהוא מקום, הציונות הדתית נמנעה מלהגדיר את פעולותיה, כפעולות שנועדו להחזרה בתשובה, מתוך חשש שמא הגדרה שכזו, תרחיק את החילונים מהפעילות, שהרי הקונוטציה של החזרה בתשובה היא שלילית, כפייתית, מסיונרית וכדו'. ולכן, חיפשה הציונות הדתית פעילויות שיהיו בבחינת "כביש עוקף" להגדרה הזו של החזרה בתשובה.

וראה זה פלא. החרדים לא חששו מהגדרה זו. וככל שהרב אמנון יצחק מזכיר מילים אלו, "חזרה בתשובה", שוב ושוב ושוב - הוא ממלא יותר ואולמות, היכלי ספורט ואצטדיונים.

ועכשיו - ממה נפשך. או שנגיד שכל זה אינו אלא תשובה שטחית, רדודה, זמנית וחיצונית, המתבססת על הפחדות, גהינום ושאר אלמנטים מיסטיים שמטרתם לעורר פחד וחרדה מהצפוי לאדם אחרי מאה ועשרים, ואין היא תשובה במובנה העמוק, הרוחני העיוני, או שנאמר שיש כאן הצלחה פנומנלית שצריך ללמוד ממנה ולראות בה מודל לחיקוי, אם מעוניינים אנו אכן להחזיר את עם ישראל בתשובה.

אולי, וגם זה חומר למחשבה, הציבור החילוני זיהה בחושיו הפנימיים את חוסר הביטחון הפנימי הזה של הציונות-הדתית, מה עוד שהוא שנתקל במהלך חייו התרבותיים בחובשי כיפות סרוגות - בתיאטראות, באולמות הקולנוע, במסעדות, ראה את לבושם והתנהלותם, ולא זיהה שם עוצמה של אמונה ושל יראת שמים - שאלו הדברים אותם הציבור הזה מחפש ובגללם הוא רוצה לחזור בתשובה.

הפרדוקס היוצא מכך הוא, שדווקא מקומות החיכוך והבילוי המשותפים לציבור הציוני-דתי והחילוני, גרמו לציבור החילוני ללכת ולרעות בשדות החרדים, כאשר הם - החילונים - חיפשו "יהדות אמיתית" וחזרה בתשובה "אמיתית".

איך שלא נהפוך שוב ושוב בסוגיה זו, מטרת המאמר היא לנסות ולהתמודד מול השאלה

האסטרטגית והרוחנית הנוקבת: עד שהציונות הדתית מקימה בהתחכמותה "פאב-מדרש", בו יושבים עשרים דתיים וחילונים ומתפלספים על שירה וספרות, מקיימת "ערכים" עוד עשרות סמינריונים בכל רחבי הארץ, בהם נוטלים חלק אלפי אנשים, המקבלים עליהם במשך הזמן, תוך ליווי צמוד, טיפוח קשר, הזמנה לבתים ולישיבות לחוזרים/חוזרות בתשובה - עול מצוות ועול מלכות שמיים.

עד שהציונות הדתית מתפלספת על מעמד האשה ולימודי תורה לנשים, ומדרשות לבנות וכדו', מקים הציבור החרדי עשרות מוסדות לנשים ונערות חילוניות, מחזיר אותן בתשובה, משדך אותן לאברכים ומסייע להם להקים בתים יהודיים המיוסדים על התורה והמצוות. עד שהציונות הדתית מתפלספת על יחסה לתרבות, לספרות, לתקשורת, ליצירה יהודית וכדו', פרצו לחלל האוויר על ידי הציבור החרדי עשרות תחנות רדיו ועיתונים ומאות ואלפי ספרי ילדים, ונוער, ומבוגרים, משחקי ילדים, קלטות אודיו ווידאו לילדים, נוער ומבוגרים, דיסקים למחשב ובהם תוכנות חינוכיות, הצמיחה סופרים כמו חיים ולדר שספריו רבי מכר בקנה מידה עולמי וכמו כן ספרות ענפה בנושאי חינוך, משפחה וכדו' ועוד רבים אחרים.

ושוב, אינני בא להמעיט בעשייתה של הציונות הדתית, אלא רק לנסות ולהאיר נקודה זהו של החזרה בתשובה, ושל יחסה של הציונות הדתית הן ברמה התיאולוגית-מחשבתית-אמונית, והן ברמה המעשית-תקשורתית-מוסדית לתופעה ולמהלך הזה של החזרה בתשובה.

ה. בזכות מסירות נפש

ולסיום - מסירות נפש. מי כמונו יודעים שכדי שדברים, מפעלים ומוסדות ירקמו עור וגידים ויצליחו - צריך משוגעים לדבר, ומסירות נפש.

כך קמו ארגונים, גופים ומוסדות צדקה למיניהם. כך קמו "יד שרה", "עזרה למרפא", "עזר מציון", "על"ה" ו"בית התבשיל" וכדו' - אגב - שוב - כולם מוסדות חרדים. ואיפה הציונות-הדתית בסוגיה הזו של מפעלי חסד גדולים, רבי היקף, עשייה ופעילות?

הציונות הדתית גילתה מסירות נפש לנושא ההתיישבות - וב"ה - התוצאות מדברות בעד עצמן. הציונות הדתית לא גילתה מסירות נפש לענין תנועת התשובה והחסד - מה שכן עשו הגופים החרדים - ולכן התוצאות מדברות בעד עצמן.

בחור ציוני-דתי, ראה לעצמו למטרה ללכת וללמוד משפטים, כלכלה, מנהל עסקים וראיית חשבון, ולממש את עצמו. זה מה שנקרא "בחור טוב, אידיאלי, מצליחן". נכון, שמדובר בבחור שלמד בישיבה, שירת בצבא והקדיש את חייו לספרא וסיפא, ורואה את התורה כתורת חיים כוללת, וכו' וכו', אך משום מה אין הוא רואה עצמו מחוייב, או שליח, לרעיון גדול של להחזיר את עם ישראל בתשובה. הוא לא ספג את תודעת השליחות הזו בבתי המדרשות בהם למד.

לעומתו, בחורים חרדים בני גילו וחבריהם, חבדיניקים או אחרים, שוב, לא כולם, אך חלקים נכבדים מהם, כן ראו לעצמם למטרה להחזיר את עם ישראל בתשובה, יצאו לשטח, לסמינריונים, מצוידים במוטיבציה ובמסירות נפש, ולכן התוצאות הן כפי שציינת.

סוף דבר

ודאי שזה תיאור קצת מוקצן וקצת שחור/לבן של המציאות. אבל לצורך העלאת הנושא לדיון ולסדר היום על ידי מאמר זה, דומני שתיאור זה גם אם הוא מוקצן - איננו רחוק מאד מן האמת. ואת האמת בנושא זה - באנו לברר.

